

Zsidó vallástudomány: nyilvánvaló elnevezés vagy fából vaskarika?

Biró Tamás

Az elmúlt időszakban számos helyen – legutóbb a Facebook *Vallástudomány Magyarországon* c. csoportjában – merült fel az a kérdés, hogy létezik-e „zsidó vallástudomány”? Ha igen, mit is jelent? Ha félreérthető az elnevezés, akkor mi lenne a szerencsésebb terminológia?

Természetesen nem beszélünk a 21. században zsidó csillagászatról vagy buddhista geológiáról. A középkorban még volt értelme ezeknek a kifejezéseknek: a rabbik által művelt csillagászat motivációja, jellege, nyelve, fogadtatása (és esetleg néhány alapfeltevése is) eltérhetett a kortárs muszlim és keresztény csillagászatétól. Más volt a tudomány helye és megítélése a zsidó társadalomban, vallásban, kultúrában, mint más vallásokban és közösségekben. A *zsidó csillagászat* kifejezésben a jelző egyaránt vonatkozik a kutató személyére és a kutatás szemléletére és társadalmi kontextusára is.

A modern korban már legfeljebb a zsidó származású csillagászok hozzájárulásáról beszélhetünk a – jelző nélküli – csillagászathoz, mint az egész emberiség közös megismerő tevékenységéhez. Azonban igenis beszélünk angol irodalomról és francia nyelvészetéről. Utóbbi esetekben a jelző nem a kutató személyére, hanem a kutatás tárgyára vonatkozik.

A posztmodern tagadja a teljes objektívitas lehetőségét, és visszahozza a kutató személyiségét. Tehát egy irodalmi mű vagy kulturális jelenség feminista, posztkolonialista vagy queer olvasata során megengedjük azt, hogy az elemző gender identitása, szexuális orientációja, történelmi, társadalmi vagy földrajzi beágyazottsága befolyásolja az értelmezési folyamatot.

Mire vonatkozhat a *zsidó vallástudomány* jelzője? Vonatkozhat a kutató vallására, identitására, mint a (középkori) *zsidó csillagászat* esetén. Vonatkozhat a kutatás tárgyára, mint a *francia nyelvészet* esetén. És vonatkozhat a kutatás alanya és tárgya közötti kölcsönhatásra, a nézőpontra, mint a *posztkolonialista kritika* esetén. Az olvasó már sejtheti, hogy az első opciót nem támogatom. Azonban a második és a harmadik közötti választás azon is múlik, hogy mit értünk *vallástudomány* alatt.

Ugyanis a *vallástudomány* egy másik, gyakran félreértett fogalom. A laikus közvélemény számára, és néha a szakma egy része számára is, összemosódik a *hittudomány* fogalmával: vallási kérdések vallási módon történő, tudományos vagy tudományosnak ható megközelítése. Ebben az esetben a *zsidó vallástudomány* kifejezés a zsidó teológia, avagy – ha valaki idegennek érzi ezt az utóbbi szókombinációt – a rabbinikus tudomány szinonimája. Olyan kérdéseket tárgyal, mint például mit gondolunk a Teremtőről és teremtményeiről, mit vár el előbbi az utóbbiaktól, hogyan jelenik meg mindez a Biblia szövegében (vagy fordítva: hogyan szerezhettük meg ezt a tudást a kinyilatkoztatott szentiratok helyes értelmezésével), mit gondoltak minderről nagy tudású elődeink, hogyan befolyásolja mindez a csillagászatról, biológiáról, földrajzról vagy akár a társadalmi és erkölcsi kérdésekről vallott felfogásunkat, és így tovább.

Ezzel szemben a *vallástudomány* fogalmát a szakma általában másképp értelmezi. Van, aki kimondottan szembeállítja egymással a vallástudományt a hittudománnyal, más inkább komplementer és egymást támogató diszciplínáknak tekinti őket. Én előbbiekhöz tartozom, és úgy vélem, hogy legfeljebb annyiban támogatják egymást, amennyiben számos tudomány számos más tudományt támogat. (A teológia sokat köszönhet a filológiának, a történelemtudománynak, a filozófiának és logikának, a régészetnek, manapság az irodalom- és kultúratudományoknak, a természettudományoknak és így tovább.) Viszont ellentétes a nézőpontjuk, mert a hittudomány vallási alapokon vizsgálja a világot, a vallástudomány viszont világi alapokon kutatja a vallást.

A kortárs vallástudomány nem foglalkozik a kérdéssel, hogy léteznek-e istenségek vagy más természetfeletti erők, hanem azokkal az egyénekkkel, közösségekkel, szövegekkel foglalkozik, amelyek ezek létezését posztulálják. A vallástudomány nem dönt etikai vagy vallásjogi kérdésekben, hanem azokat az intézményeket vizsgálja, amelyek ilyen döntéseket hoznak. A vallástudomány nem kutatja a történelem célját, viszont kutatja a vallások történetét. A vallástudomány nem *előírja*, hanem *leírja* az áldozatok bemutatásának egy-egy közösségben helyesnek tartott módját. A rítusok „jelentésének” megfejtése során nem Istentől halad a mítoszokon keresztül az ember felé, hanem az embertől (egyéntől vagy közösségtől) az általa megalkotott mítoszok és a bennük szereplő természetfeletti lények felé. A *teológia*, a szó etimológiája szerint is, Istennek a tudománya. Ezzel szemben a mai vallástudomány – amely nem keverendő össze a vallásfilozófiával sem – a vallások tudománya: vallásos egyének és közösségek, illetve az általuk alkotott vallásos szövegek, rítusok, intézmények tudománya.

Ezek után összerakhatjuk, mi mindent jelenthet a *zsidó vallástudomány*. Egyrészt vonatkozhat a zsidó teológiára, bár ebben az esetben a *zsidó vallástudomány* kifejezésnél szerencsésebb lenne a *zsidó hittudomány* vagy *rabinikus tudomány* elnevezés. Az egy másik blogbejegyzés tárgya lehetne, hogy mit is fed a *zsidó teológia* (ha egyáltalán ezt a két szót összepárosíthatónak tartjuk). Másrészt vonatkozhat olyan vallástudományra, amely a zsidó vallás jelenségeire összpontosít (egyetemes vallástudományi fogalomkészlettel és módszertannal, és kitekintéssel más vallásokra) – akárcsak a *francia nyelvészet*, amely a francia nyelvre összpontosító nyelvészet (egyetemes nyelvtudományi fogalomkészlettel és módszertannal, kitekintéssel más nyelvekre). Harmadrészt vonatkozhat olyan vallástudományra, amelynek művelője zsidó, ezért – premodern vagy posztmodern értelemben – a kutató zsidó identitása kifejezésre jut a tudomány művelése során.

Negyedrészről vonatkozhat valami egészen másra. A 19. századi *Wissenschaft des Judentums*, a 20-21. századi *Jewish studies* a bölcsészettudományok (manapság: a bölcsészet- és társadalomtudományok) azon ága, amely a zsidó vallással, kultúrával, társadalom- és művelődéstörténettel foglalkozik. A 19. században elsősorban zsidó tudósok, rabbik művelték, és a *Wissenschaft* művelésének teológiai vetülete, célja is volt: a történeti-filológiai kutatások eredményeivel remélték alátámasztani teológiai-vallásfilozófiai nézeteiket. És megfordítva: bár pozitívista szemléletük megakadályozta őket abban, hogy ezt felismerjék, de zsidó teológiai álláspontjuk befolyásolta bölcsészeti kutatásaikat is. Maga az a tény, hogy egy rabbi modern tudományos műfajokban alkotott, nem pedig (kizárólag) a rabinikus műfajokban, szintén teológiai állásfoglalásnak tekinthető. Ekkoriban tehát a *zsidó vallástudomány* kifejezés lehetséges értelmezései még összeértek, összekapcsolódtak. Erre kései és speciális példa az, amikor Martin Buber az 1920-as években a *Jüdische Religionswissenschaft und Ethik* professzorává nevezik ki Frankfurtban. A 20. század során (különösen annak második felében, különösen Európában) azonban a *Jewish studies* függetlenítette magát a zsidó teológiától: állami egyetemek bölcsészkarain művelik, méghozzá jelentős részben nem zsidó tudósok.

Mivel a kutatás tárgya alapján határozzuk meg ezt a tudományterületet, ezért az merőlegesen keresztülvágja a hagyományos, módszertani alapú felosztást (irodalom, történelem, nyelvészet, filozófia, néprajz...). Nem vallástudomány, amennyiben a zsidóság nem csupán egy vallás. (Sőt egyes hangok a szakmában kimondottan keveslik a két tudományterület közötti kommunikációt, kölcsönhatást.) De amennyiben – a 19. századi nyugat-európai szemlélet örököséiként – a zsidóságra ma is *elsősorban* vallásként tekintünk, akkor a *zsidó vallástudomány* a *Wissenschaft des Judentums* egyik lehetséges magyarításának tekinthető. Más elterjedt magyarítások: *judaisztika*, *hebraisztika*, *zsidó tudományok*... Ezeknek az elnevezéseknek a problémáiról, amelyeket ma Magyarországon különböző kontextusokban különböző értelemben használnak, önálló blogbejegyzéseket lehetne írni. Én a *Jewish studies* magyarítására a *zsidóságtudomány* vagy *zsidóság tanulmányok* elnevezést ajánlanám – aminek csupán egyetlen baja van: az újszerűségéből adódó szokatlansága.

(A szerző hebraista-nyelvész, az OR-ZSE rektorhelyettese, az ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékének tudományos főmunkatársa.)